

Visn. Lviv. Univ., Ser. Zhurn. 2018: 44; 189–202 • DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2018.44.9368>

УДК 070.1:316.776(477):82-1.09Т.Шевченко

ФІЛОСОФСЬКИЙ СМИСЛ ПОЕЗІЇ Т. Г. ШЕВЧЕНКА У МАС-МЕДІА СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ІНФОРМАТИВНОГО ПРОСТОРУ

Микола Сергєєв

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Генерала Чупринки, 49, 79044, Львів, Україна,
e-mail: mvserg@i.ua

Відомо, що інформаційний простір сучасного Шевченкознавства (світового й українського) налічує величезну кількість досліджень. Ця розвідка є лише скромним, навіть дискурсивним, внеском на шляху осмислення творчого доробку Кобзаря. На основі методології М. Гайдеггера у ній здійснено філософський аналіз процесу націоналізації українського інформативного простору на прикладі деяких творів Т. Шевченка.

Ключові слова: філософія; слово мовить мовлене; інформація як складова сучасної української медіакультури; процес національного державотворення; перспективи національного державотворення.

Актуальність теми дослідження. Актуальність сучасного Шевченкознавства обґрунтовується складністю процесу українського державотворення, коли предметом наукової полеміки стають не тільки політичні та економічні проблеми, а й духовні джерела формування національного українського інформативного простору.

Німецький філософ Мартін Гайдеггер (1899-1976 рр.) у книзі «Дорогою до мови» (переклад В. Кам'янця) надав приклад розуміння того, як в інформаційному просторі поєднуються буття, час і мова. Цей спосіб став методологічною основою авторського пізнання світу, а відношення до мас-медіа як «до речей, які вони є» – головною тезою методу. М. Гайдеггер, якого М. Мінаков вважав учнем Гусерля (1859-1938 рр.), зосередив свою проникливість на тому очевидному факті, що даність предметності неоднорідна: є така царина предметності, якою людина «володіє» в своєму досвіді, а є така царина, якою людина власне «Є» [2, с.8]. Тому й первинною предметною цариною для будь-якого дослідження є сама людина. Свою увагу М. Гайдеггер спрямовує на аналіз буття в горизонті самого буття, із врахуванням впливу мас-медіа на людину. Свою позицію філософ обґрунтовував шляхом «вслуховування» в «розкритість» буття через мову. У реконструкції буття через мову вона, мова, постає однією з важливих експлікацій смислу буття, як воно є. Мова стає тим феноменом, який опосередковує буття окремої людини, а з нею – й буття цілого інформаційного простору. У мові людина постає такою, якою вона є у мас-медіа.

Мета статті полягає в тому, щоб розкрити той гуманістичний потенціал, який містить художня та культурна спадщина Т.Г.Шевченка, яка виводить його за

рамки національної обмеженості і робить загальнонаціональною, об'єднуючи українську культурну різнобарвність у національну українську державу.

Використовуючи методологію М. Гайдеггера, ми хочемо переосмислити феномен творчості Т. Шевченка у процесі реконструювання нами теоретичної моделі зміни свідомості українського народу від часів Малоросії до сучасної України, коли «бути українцем означає: бути українцем в мовленні». Ще б пак, лише «слово дає змогу речі з'явитися, отже, існувати як річ» [там само, с. 16]. Хочемо зазначити, що предметом нашої уваги є не дореволюційні, не завжди добре відредаговані, а сучасні видання творчого доробку поета.

Предметом нашого дослідження стали найбільш відомі твори поета, які незмінно входили майже в усі популярні видання з минулого століття і до нашого часу.

Постать Тараса Шевченка є однією з найсуперечливіших в українському інформаційному просторі. Межі оцінки його творчості коливаються від необхідності, за словами М. Драгоманова, громадського суду над ним з одного боку, до його героїзації, на думку М. Хвильового, з іншого. Підставою для таких різних тверджень стала ідея насильницької народної революції, яку Шевченко вважав животворчою силою історії («Кругом пекло. Гайдамаки по пеклу гуляють»). Оцінка Шевченка в історії української філософської думки теж різна й суголосна тим переконанням, що були властиві українцям на різних етапах становлення національної української держави від часу смерті поета в 1861 р. до жовтневого перевороту в Росії 1917 р. Ці оцінки пов'язувалися із утвердженням нового образу поета, що формувався в умовах становлення радянської влади і аж до її припинення в 1991 р. Після проголошення незалежності Української держави розпочинається період повернення Шевченка до пантеону борців за волю і свободу українського народу. Цей період ми й намагаємось осмислити у своїй статті.

У творчій спадщині Шевченка немає систематичного аналізу філософських проблем. Проте філософське Шевченкознавство є частиною філософії української національної ідеї. Чи не найціннішим його спадком є рідна мова. Шевченко відстоював право на користування українською, рідною мовою він написав значну частину творів. У своїх листах на батьківщину Шевченко просив рідних, щоб вони зверталися до нього своєю, а не московською мовою (українська мова належить до групи найдавніших індоєвропейських мов. – М. Сергеев). Простежмо, як через мову Шевченко розкриває світоглядний зміст своїх поезій; у поезіях карбується його ідея, ментальність і культура. Ще б пак, справжню національну ідею краще за все може сформулювати тільки представник свого етносу, національний філософ, історик, поет!

Колишній кріпак Тарас Шевченко – людина з художньою освітою, яку він одержав у Петербурзькій академії мистецтв, академік по класу портрету (це звання було надано Шевченкові за низку гравірувальних робіт із зображенням видатних діячів Російської імперії у 1860 р.). Творчий доробок Шевченка-художника – 835 малярських та графічних робіт, Шевченка-поета – 11830 віршів, більшість з яких написана в ритмі народних коломийок [3, с. 214, 221]. За глибиною таланту Т. Шевченко – серед найкращих вихідців з Малоросії, якого сприймали в середовищі малоросів як свого. Однак, перший «Кобзар» Т. Шевченка (за редакцією Е. Гребінки) був виданий у 1840 р. (на гроші багатого поміщика П. Мартоса) російською транслітерацією української мови (ярижкою), і налічував всього вісім творів. Як засвідчує Н. Горбач, «уперше на рівні імперської столиці було заявлено про існування в Росії національ-

ної одиниці, яка претендує на окремішність свого етнографічного життя...» [3, с. 42]. У 1847 році за низку антиімперських віршів і за доносом на членів Кирило-Мефодіївського товариства Шевченка було заарештовано і відправлено на військову службу у Сибір з правом вислуги (там, у війську, він намагався одержати звання унтер-офіцера і звертався до свого командира з рапортом з цього приводу; звання унтер-офіцера позбавило б поета від непотрібної і виснажливої для нього муштри, однак у цьому проханні йому було відмовлено). На нашу думку, така служба була важка, але все ж таки як вид покарання – легша, скажімо, ніж смертний вирок Ф. Достоєвському (згодом замінено ув'язненням), так само засудженому за критику царського імперіалізму. На той час поетові Шевченкові виповнилося 33 роки, як Ісусу Христу, і він, як Ісус, мужньо прийняв свою Голгофу. Його доля співзвучна долям багатьох українських родин, засланих у чужину. Можливо, саме й тому в деяких селянських хатинах досі можна побачити портрет Кобзаря поруч із образом Богоматері... Відстань у понад дві тисячі кілометрів із столиці імперії до Оренбурга візниця подолав за вісім днів – загнав до смерті одного коня. Так тоді виконували накази імператора. До того часу вже було написано «Гамалію», «Тризну», «Розриту могилу», «Єретика» тощо. За спробу пожити життям вільної людини Т. Шевченко заплатив засланням у солдати на 10 років. У 1857 р. поет повернувся у бурхливе життя Російської імперії.

XIX століття для Європи було позначене процесом розробки національної ідеї в багатьох європейських країнах. Одним з перших в Росії, хто розробляв цю проблематику, був М. Карамзін, що відбилося в його «Історії держави Російської», П. Чаадаєв з його «Філософічними листами», написаними у 1829 р., та деякі інші філософи й поети; в Чехії цю проблему розробляв Я. Коллар, Ф. Пахацький та Т. Масарик. В Україні розробку філософії української національної ідеї започаткували члени Кирило-Мефодіївського товариства: М. Костомаров, С. Гулак-Артемівський, В. Білозерський, П. Куліш та інші громадські й політичні діячі. У політичній програмі товариства «До братів українців» проголошувалось: «Ми приймаємо, що всі слов'яни повинні між собою поєднатись, але так, щоб кожен народ склав свою окрему республіку й управляв своїми справами незалежно від інших; щоб кожен народ мав свою мову, свою літературу й свій власний устрій. Такі народи, по-нашому: москалі, українці, поляки, чехи, словаки, хорутани, серби й болгар» [4, с.42].

Місце Шевченка у колі кирило-мефодіївців було особливе. «Муза Шевченка, – писав М.Костомаров, – роздирала завісу, – і страшно, і солодко, і боляче, і п'янюче було заглянути туди! Тарасова муза прорвала якийсь підземний заклеп, вже кілька віків замкнений багатьма замками, запечатаний багатьма печатями» [там само, с.163]. «Широко він обняв Україну з її могилами кривавими, – зазначав П.Куліш, – з її страшною славою.... І з того часу всі у нас поділились на живих і мертвих» [там само, с.163].

На поетичній творчості Т.Шевченка позначалася його відірваність від соціального середовища: поетичний доробок розкриває ті сторони його міркувань, з яких вимальовується нова людина – не селянин у смушковій шапці та кожусі, і не пан у його класичному, російському розумінні [6, с. 336]. З одного боку, він не селянин, з іншого – й не дворянин. Ставши художником і поетом, Шевченко вже не міг повернутися до сільського минулого, але його не задовольняло й панське життя «зайвих» людей. Одержавши свободу, Шевченко намагався зайняти своє місце в російському комутативному просторі. Після заслання й Нижнього Новгорода, після тривалих по-

шуків себе, 1858 р. Шевченко все ж повернувся до Петербурга, де виконує фактично місію представника українських національних ідей. Сам Петербург – як це не парадоксально – у його творчості майже не відтворений: Росія так і не стала другою батьківщиною поета, адже до кінця життя Т. Шевченко залишався поетом українським.

Російський письменник К. Чуковський відзначав: «Шевченко живе в Петербурзі шістнадцять років, на Васильєвському острові, він цілковитий петербуржець, але де в його «Кобзарі» цей Васильєвський острів? – де ж він хоч у найдрібнішій рисі психології? Де в «Кобзарі» Брюллов, де Академія мистецтв? Шевченко може прожити з Брюлловим десять років, захоплюватися ним, наслідувати його всіляко в малярстві, в убранні, в зачісці, балакати з ним про Дюрера, Гвідо Рені, Тенірса, але ось він узявся за перо, і де ти тоді, Брюллов! Де ресторан Юргенса? Де Ізлер, Александровський театр, і Каратигін, і «Северная Пчела», і граф Яків де Бельмен, і Даль, і Перовський, і Плетньов, і «растегаї», і Адольфінка? Де? Їх у творчості Шевченка немає» [цит. за: 1, с.42].

Шевченко народився в імперії, в імперії його викуплено з кріпацтва, імперія відкрила і «закрила» його як художника, поета, людину. Канонізація міфу про Шевченка як про борця із царатом розпочалася саме у звільненій від ярма кріпацтва Росії. У 1918 р., у революційній столиці імперії, йому уперше було поставлено пам'ятник. Чому? Т. Шевченко в поезії – не графоман, не оспівувач побуту та інтер'єру петербурзького життя, а народний бунтар, месник, національний філософ, лірик (особливо після заслання, коли вже був смертельно хворий). За типом темпераменту, ментальності і культури, Шевченко етико-інтуїтивний інтроверт, несхильний до асиміляції, він цілковито заглиблений у себе, не демонструє себе напоказ. Його поезія наскрізь національна, а також антиімперська й антиправославна. Якщо перелічити всіх, кого згадує Шевченко, то частина цих людей могла б опинитися в немилості як до царя, так і попів. Саме тому часто-густо у своїх творах він переважно звертається до минулого рідного народу, до міфів і оповідань, до розповідей та казок про своїх «прадідів великих». І це вуалює справжнє уявлення про нього як про філософа, художника і поета. Намагаючись позбавитися кріпацтва духу у собі, Шевченко запропонував шлях, по якому може рушати увесь «малоросійський» народ; тоді, і тільки тоді, вважав він, цей народ може перетворитися на націю. Саме тому Т. Шевченко не став часткою офіційного російського медіапростору, залишився у собі сутнім, з властивими тільки йому національними рисами.

Що це за риси? Принциповий антропоцентризм ототожнюється в Шевченка з Україною, а Україна – з селом, у якому поет народився, і цей антропоцентризм – це усвідомлена частка конструювання інформаційної моделі українського етнонаціотворення. Українська держава у творчості Шевченка повинна була складатися з вільних осередків населення-хат, кожна з яких діятиме за своїм статутом, у чому простежується спроба повернення до славетних часів родового устрою. У цьому поверненні особиста доля поета стала відображенням долі українського села, «зрослася» з нею. Можна припустити, що результатом поетичного осмислення дійсності у творчості Шевченка стала ідея не людського буття як філософської категорії, а безпосередня історія, драма і трагедія українського державотворення, яка й визначила обрії її реального існування у свідомості народу як дефініція комунікативного простору. Старого, переважно козацького, минулого, яке він ідеалізував і нового, зросійщеного, дійства, в якому він жив і проти якого виступав. Звідси й дуалізм

його філософствувань: поета не-інтелігента-городянина (у петербурзькому смислі) і не-селянина (у соціальному його стані). Бо ж селянин не може бути поетом, але не-селянин Шевченко не може не бути не-поетом теж. Так хто ж Шевченко в історії України? Це «Перебендя». Так власне поет і підписував свої перші вірші – Перебендя. Перебендя – це балакуча людина, вередун, той, якого згодом почали називати Кобзарем. Шевченко – співець свого народу. /«Перебендя старий, сліпий, – / Хто його не знає? / Він усюди вештається / Та на кобзі грає/ А хто грає, того знають / І дякують люди» [5,с.37].

Розглянемо першу у творчому доробку поета баладу – «Причинна» (1837). Це був перший твір, який Шевченко (у 26 років) наважився оприлюднити, незважаючи на можливу критику з боку російського поетичного бомонду. Балада починається описом Дніпра – символу України – серединної ріки, яка є її серцем, поєднуючи логічне і інтуїтивне, образне і розумове, народ і владу, Захід і Схід країни. Опис ріки дуалістично-драматичний. Дніпро, хоч і в центрі країни, але як птах, має два крила, без одного з яких птах літати не може, а людина, як частка країни, без цілого, не може жити. Та й річок з одним берегом не існує. То ж Дніпро «реве та стогне», начебто поранений звір, тому й стогне, що поранений, а не вбитий. Дніпро – живий! Ще б пак, ще не вмерла Україна... «Сердитий вітер завива». «Додолю верби гне високи», але їх не злавав. Зляканий місяць (символ горішньої Надії), немов збліднів, обережно виглядає та очікує, чим той буревій закінчиться. Вітер у Шевченка сердитий, він, як людина, яка не задоволена своїм теперішнім станом – прагне негайного розв'язання ситуації, в якій знаходилася колись славна Козаччина, а тепер – «Малоросія»... Образ Місяця тут – образ майбутньої України, яка, ховаючись у хмарах, як човен у синьому морі, то виринає, то потопає; з одного боку, вона нібито вже є, а з іншого – її ще немає. Доля України в цих образах мінлива і сумнівна. Сичі (ці птахи вночі не сплять, спостерігають і усе бачать) у Шевченка подібні до міфологічних істот, що перегукуються між собою: чи ми ще є, не заблукали? Чи тим шляхом йдемо? Чи всі живі? Ясен скрипить, але встояв, гнеться, разом з ним гнеться і терпить, терпить країна. Образи селянина і молодиці, могил і козака, села на тлі природного катаклізму стають усвідомленими свідками подій боротьби героїв твору, з якої вибудовується історія України. Однак щось заважає козаку молодому повернутися і зустріти своє кохання: його дівчина не знає, що робити (бо причинна), так ворожка поробила. Таємничі сили (чи не з минулого?) ведуть її через невігдані страждання. Така її доля. А з неба місяць так і сяє... з Дніпра повернулися малі діти, сміючись, – надія України. Дніпро тече (опис річки, ставка, озера, який поет дуже часто використовує як хранителів народної пам'яті, вода ж має властивість передавати інформацію)... Цей образ зберігає пам'ять поколінь про добре і зло... Потрібен час, щоб все забути, або – не забути? Щоб зібратися і зігритися? Так, пограймось, погуляймо та пісеньку заспіваймо: ух! ух! солом'яний дух, дух. Місяченьку! Наш голубоньку (він все знає, бо спостерігає), ходи до нас вечеряти... ех, ухнем солом'яним духом. Ех, ухнем – слова з відомої російської народної пісні «Дубинушка», яку співали і бурлаки на Волзі, коли тягнули проти течії навантажені судна, і селяни на полях поміщиків, коли відпрацьовували панщину, і російські солдати, коли відстоювали інтереси Російської імперії, в т.ч. у Малоросії. Образ народної «дубинушки» активно використовував у своєму романі «Війна і мир» великий російській письменник Лев

Толстой. На його думку, «дубина народної помсти» відіграла не останню роль у розгромі французьких загарбників під час Вітчизняної війни 1812 р.

«Дубина» народного спротиву біла, біла і біла чужинців, допоки не вигнала їх із своєї території. Шевченко звернувся до російського фольклору як до прикладу того, у якій спосіб можливе звільнення малоросійського народу від ярма кріпацтва. «Дубина» народного спротиву – ось *stredo* «хатянина» Шевченка, і засіб, і шлях його реалізації; він апелює до своїх однодумців, явних і уявних ворогів, до яких звертається солом'яним духом. Образ соломи став образним символом води, яка повільно камінь точить. Є солома – значить був урожай, солома – це завжди символ достатку, є солома – є хліб, є хліб – є життя. Соломою у селі накривають дахи, соломі ріжуть, додають до глини і ставлять хати, обліплюють стіни, стелю, підлогу. Якщо врожай недобрий, або довга зима, соломі додають до сіна, щоб виходити худобу до весни, нею обігривають хати. Соломі підстеляють у стайні, набивають нею матраци, подушки, виготовляють з неї циновки, капелюхи, дитячі іграшки. Соломі використовують на Святий Вечір, роблять з неї Дідуха, який потім сплянуть, очищаючи простір. Соломою утеплюють житла, коли холодна зима, соломі обпалюють заколених свиней... Хто ж у Шевченка наділений цим солом'яним духом? Очевидно, козак молодий, який з діброви виїжджає, а під ним коник вороненький на силу ступає; за ним все, що є відмінного від російської культури – інший народ, його мова, історія, традиції, культура, сила волі і його народна зброя – «солом'яний» дух.

Народ у Шевченка – це основний носій української національної ідеї. Героїчне минуле народу закарбоване в поетичних творах про гайдамаків, опришків, козаків. Слово «козак» тюркського походження, ним позначалися лихі вояки часів боротьби із турецькою та татарсько-польською навалою, але лихий вояк за святу правду-волю не стане, не розіб'є живе серце за свою країну [5, с. 185]. Отже, він не лихий. Ще б пак, коник під козаком вороненький (як птах, як прообраз вищої духовної сили, яка стає правом Божим на життя)... Вороніння (разом із тим) – спосіб обробки металів, зокрема зброї, яка завжди є символом влади (і не тільки Божої). Проте заклик до зброї («Вставайте! Кайдани порвіте!»), як єдиного шляху побудови української держави у Шевченка немає, його заклик – це ще й заклик-зітхання, мовчазний спротив: «...*За що ж тебе, світе-брате, В своїй добрій, теплій хаті, Оковано, омурано (Премудрого одурено), Багряницями закрито і розп'ятієм добито? Не добито!.. Провітися! ... Будем брате, З багряниць онучі дроти, Люльки з кадил закурятти, Явленними піч топити, А кропилом будем, брате, Нову хату вимітати!*» («Світе ясний! Світе тихий!») [5, с. 284].

Багряниця в українській мові – пурпурна мантия – атрибут одягу царів, священнослужителів, військових керівників (виготовлювалася з дорогоцінних тканин та фарбувалася фарбою з морських ракушок, що не псувалася від прання). Цю багряницю-мантию Шевченко пропонує роздерти на шматки – онучі. Це нагадає російське «лико дроти», але в росіян лико деруть з дерева, зокрема з липи, до того ж, тоненькою смужкою, щоб потім їх зв'язати та зробити лапті – традиційне взуття прашурів росіян. Таке взуття вироблялося на всі пори року: були лапті літні, зимові, жіночі, чоловічі, святкові, росні (водостійкі). Шевченко пропонує робити з царської мантиї онучі – великі шматки тканини, щоб огортати ноги у чоботях. Чобіт – це не російський лапоть. Тому чобіт і лапоть підсвідомо мисляться і постають у Шевченка як елементи культур двох народів: українського та російського, двох протилежностей

між сусідами, що мусять знайти порозуміння. Лапоть з чоботом зрівняти важко, але це необхідно для того, щоб ці народи ідентифікувати. Ще б пак, ноги огортають не тільки ті, хто ходить у лаптях, але й ті, хто ходить у чоботях. За Шевченком, позбавитися від онуч – це позбавитися від вад і влади минулого. Ймовірно, Шевченко має на увазі історичну потребу народів позбутися кріпацького минулого. Інше речення вірша – про кадило. Кадило, певно, у Шевченка є ознакою православної релігії і віри, у ньому закарбовані, розроблені графом Уваровим, міністром освіти імперії, найголовніші атрибути імперії: православ'я, самодержавство і народність. Народність, як бачимо, на останньому місці.

Саме ці складові визначали на той час сенс буття імперського соціуму. Цю історичну дійсність Шевченко й хоче поламати, позбавитися від її впливу та поставити на перше місце народ. У цьому він бунтар, народний месник, новатор і революціонер. Шевченко з кадил пропонує люльки закуряти. Кадило містить ароматичну смолу – ладан, яка сприяє зосередженню думки у процесі медитації – одурманює. Але у процесі медитації з метою зосередження на чомусь одному людина змушує себе вимкнути розум, віддається силі почуттів... Так поет торкається свята святих духовної опори імперії – релігії, яка була основним джерелом віри для «малоросіян» та єднала їх з «росіянами» (московитами). Проте Шевченко пропонує не тільки відмовитися від свята святих, але пропонує ще й своє бачення процесу позбавлення від імперського минулого – повернутися до минулого свого народу, ведичного минулого українського народу.

Символічний розрив цієї історичної єдності-завіси у Шевченка відкриває можливість проникнення до кіоту – духовної скарбниці, вівтаря, який поет пропонує кропилом вимітати. Як перед великим святом, пропонує помити, прибрати в хаті, очиститися від малоросійського минулого й здобути своє національне українське майбутнє! Таким чином Т. Шевченко намагається розірвати замкнене коло історії й вивести свій народ на чисту дорогу культурного добробуту. Кропило у цьому випадку – це не тільки складова культури священнодійства (кроплення), а й щось таке, що набуває сакраментального значення – як елемент очищення державної віри від великодержавних на шарувань. Вологим кадилом Шевченко закликає вимітати залишки віри старої, пропонує навести новий порядок у новій хаті, під якою розуміється майбутня Україна.

Україна для Шевченка – це екзистенційний стан буття окремої від Російської імперії спільноти, який утворює його головні компоненти – це світ малоросійського села і світ козаччини. Опора і надія поета. Між іншим, світ села у творчості Шевченка (за кількісними параметрами) значно перевищує світ козацтва. Чи не тому, що світ козаччини уособлює минуле, а світ села – майбутнє? Можливо, Т. Шевченко розумів каузальний світ культури ведичного села (у Спінози, це *causa sui*, джерело першопричини як підстава саморозвитку), який і став для нього світом сакрального ідеалу тієї людини, що карбує модель буття майбутнього з допомогою кодування. Цей інформативний код Шевченка – це результат соціальної дійсності, зовнішніх ворогів, а також злих синів власної країни (на нашу думку, це фатум історичної долі українця-малоросіянина, породження тривалого гноблення народу, що позначився й на сучасних українцях – як в поведінковій, так і ідентифікаційній моделях)... Далі Шевченко пропонує явленними піч топити. Ява – частина акту драматичної дії у театрі, склад акторів у якій залишається незмінним, тоді вистава триває [6, с.602].

Однак у ведичній традиції явлений світ – це світ земний, на відміну від світу Навного – небесного. Про це також треба пам'ятати. Шевченко розуміє, що швидко побудувати нову країну неможливо, очевидно, для цього потрібне життя не одного покоління людей. Бо ж піч топлять під час довгої і холодної зими, часу кріпацького поневолення. Потрібен час, щоб вичавити з себе кріпака. Це тяжка і тривала робота. Зима хоч і довга, але й вона поступово проходить...

У іншому творі («Сон») Т. Шевченко пише: *«Може, так і треба? / Так і треба! / Бо немає господи на небі! / Схаменіться: усі на сім світі – і царята, і старчата адамові діти»* [5, с.139]. Тема діалогізму – протиставлення бідних і багатих, панів і кріпаків (кріпак завжди намагається зайняти місце свого господаря, ставши паном, кріпак робить усе, щоб зберегти свій статус, який неможливий без кріпака). Недарма у народі кажуть: «Нема пана, гіршого за Івана». Малорос у Шевченка – це пан і кріпак в одній особі. Однак, на думку поета, гіршим за свого є пан чужий. Особливо гостро ця тема простежується у вірші «Розрита Могила», в якому поет пише: *«За що тебе сплюндровано, моя Україно?»* І відповідає: *«Стени мої запродані жидові, німоті / Сини мої на чужині, на чужій роботі /... І могили мої москаль розриває / ... На четверо розкопана розрита могила»* [5, с. 136].

На всі боки – це і є сакральний хрест України. Україна у Шевченка – серединна країна, ключ-країна, або ключова висота в обороні у боротьбі за майбутнє українського народу. Поет відчуває історичну долю України і боляче її переживає. Поет має на увазі негативний вплив на Україну як із заходу, так і зі сходу, вплив, який був з часів перших поховань. Стає зрозумілим негативне ставлення поета до поневолювачів, особливо до москалів. Поняттям «москаль» у 19 ст. позначалися солдати, які служили цареві у війську аж 25 років. Такі солдати на чужині формували дивне й маргінальне середовище; відірвані від свого соціального осередку, вони поступово ставали справжніми манкуртами (у творчості Ч. Айтматова манкуртами називали полонених, які втрачали свідомість під час катувань, коли їм одягали на голову волюгний верблюжий шлунок і прив'язували покараних до стовпа; на сонці цей шлунок висихав і так стискував голову, що бідолашний втрачав розум (за таких тортур, людина могла навіть вбити свою матір, бо не впізнавала її). Подібними манкуртами ставали майже всі байдужі до цінностей іншомовної культури окупанти у світі. Ось чому така тривала служба в імперії була мов в'язниця. Тому-то призовники й не бажали йти до війська. Існували й інші причини уникнути служби. Представники заможних прошарків населення свій обов'язок служити іноді віддавали, продавали (за гроші) малозабезпеченим селянам та кріпакам.

Часто до війська відправляли дрібних злочинців, крадіїв, грабіжників, які, в такий спосіб, уникали покарання. Натомість військо ставало криміналізованим. І ці характеристики стосувалися не тільки солдат, а й офіцерів! Про таке офіцерство не раз згадував Шевченко, коли відбував солдатчину. Образ такого москаля-гвалтівника навічно закарбовано у поемі Тараса Шевченка «Катерина»: альфонса-гульвіса, людина, для якої поїсти, попити та погуляти є мало не метою життя. Така людина не хоче і навіть не намагається відповідати за свої вчинки. Подібний москаль у поезіях Шевченка (на відміну від малороса – кріпака і пана) – це кріпак і деспот в одній особі. Образ москаля й досі є каменем спотикання багатьох російських і українських дослідників спадщини Тараса Шевченка, особливо, коли йдеться про його «кохайте-

ся чорнобриві, та не з москалями». Шевченко закликав не кохатися саме з безвідповідальними гульвісами й манкуртами-москалями.

Шевченківський шлях перебудови Малоросії доби царату на Україну майбутнього відображає усі перипетії процесу націостановлення. У Шевченка Україна або в минулому, або в майбутньому. Реальна (його Шевченкова) Україна горем «засіяна і кров'ю полита». Шевченко знає і дуже добре розуміє, з якого етнографічного матеріалу треба робити націю: «Раби, підніжки, грязь Москви, / Варшавське сміття – ваші пани, / Ясновельможній гетьмани. / Чого ж ви чванитеся, ви, / Сини сердешної України / Що добре ходите в ярмі, / Ще лучче, як батьки ходили. / Не чваньтесь, з вас деруть ремінь, / А з їх, бувало, й лій топили» [5, с. 182]. Ми бачимо, що Шевченко не бере на себе відповідальність сказати про малороса всю правду (не хоче бути односторонньо суб'єктивним, або навпаки, хоче бути максимально об'єктивним при аналізі того, хто він такий є), тому й правом оцінки свого народу наділяє героя-іноземця, німака: «Німець скаже: «Ви змогли», «могли», «могли» / Золотого Тамерлана онучата голі / Німець скаже: «Ви слов'яни», «слов'яни», «слов'яни» / Славних прадідів великих / Правнуки погані» [5, с. 181].

Дуже багато уваги Шевченко присвячує гайдамаччині, козаччині національно-визвольній війні під керівництвом Б. Хмельницького. Рух за позбавлення комплексу меншовартості малороса став лейтмотивом усієї його творчості.

Поет цілковито усвідомлює себе фундатором творення образу нового народу та нової країни, які є метою його діяльності. Саме в цьому образі сприйняла Шевченка і тодішня, і сучасна українська суспільна думка. Ідея перетворення Малоросії на державу і є ідеєю Тарасової Золотої України, якої ще немає, але яка обов'язково буде. У Шевченка немає послідовного заклику до насильства, але він з боєм, надією і навіть з острахом очікує, «коли засяє Гетьманська булава» і Україна дочекається свого Вашингтона з новим і праведним законом». Можливо, й тому в нього є такий заклик: «Крові мені, крові / Шляхетської крові». Це бажання, очевидно, прорвалося із темних глибин свідомості поета, як бажання помсти за всі перенесені особисто ним і його народом страждання. В очікуванні «весни народів» поет втрачає надію. Тут художній образ домінує над історичним фактом: божевільний Гонта в гонитві помсти зарізав своїх двох синів...

У Т. Шевченка є більш потужна зброя на кшталт французького *Viva La France*: «Вставайте! Кайдани порвіте! / Вам Бог помагає! / За вас правда, / За вас слава / І воля святая» [5, с. 175]. Поему «Кавказ» написано тоді, коли війська російської імперії розпочали війну із народами Кавказу (1845). Цей твір був однією з причин його арешту та заслання в солдати. Шевченків твір – це *modus Vivendi*, це шлях підтримки спротиву народів Кавказу проти тиранії. Тут наскрізним мотивом є звільнення народів імперії з кріпацтва. Поруч із ліричним описом природи, драматичним переліком історичних подій з надр душі з'являється заклик: «Всіх імператорів би стало / З дітьми і внуками, втопить» [3, с. 175]. Цар Микола I та його родина, які особисто долучилися до звільнення Шевченка з неволі, не міг подарувати Кобзареві антиімперських закидів. Подальше заслання неабияк позначилося на творчості поета фізично і духовно, воно гнобило його. Після звільнення з солдатчини в поезіях Шевченка лунає мотив плачу («Плач Ярославни»), автор працює над відтворенням релігійних ідей («Подражаніє 11 Псалму», «Ісаія. Глава 35», «Мій Боже милий, знову лихо», «Осії», «Молитва», «Доля»). Життя стає дедалі важчим, фізичні й духовні

страждання виснажують народного співця. Проте згодом Т. Шевченко оговтався. З-під його пера виходять вірші, наповнені духом месника: «Царів, кровавих шинкарів», «Тим неситим очам», «Колись-то ще, во время оно», «Над Дніпровою сагою», «Росли укупочці, зросли» та інші. Однак, ставлення до життя в поета змінилося: тепер з'являються песимістичні передбачення. *«Дніпро берег тепер рие-рие, яворовий корінь мие, стоїть старий, похилився, мов козак той зажурився»*. У цей час Шевченко-поет марив одруженням... Але Бог не дав, не сталося... У його поезіях з'являються сумні, іноді безнадійні рядки. *«Що без долі, без родини та без вірної дружини, і дружини, і надії в самотині посивіє»* [3, с. 283].

Попри випробування долі, Шевченко глибше і глибше намагався осмислити себе у світі російської імперії і світ російської імперії у собі. У цьому контексті Шевченко – послідовник ідей класичного російського народництва. За філософським переконанням, Шевченко поза ідеологією: у його творчості немає ні матеріалізму, ні ідеалізму, ні метафізики. Натомість є легка і співуча містика твору, чаклунство. На відміну від російських народників, у Шевченка генетично закладений надлишок інтерпретаційної свободи, завдяки чому Шевченко – унікальний феномен духовно-культурної історії України. У філософському розумінні, свобода – це усвідомлена необхідність, тобто несвобода, або свобода робити те, що необхідно. Свобода ж у політичному розумінні є правом обирати і бути обраним до органів влади, правом на віросповідання, зібрання, правом на освіту, роботу, медичне обслуговування, соціальний захист тощо. Можна припустити, що у творчості Шевченка філософське й політичне розуміння свободи ототоженні. Більше того, свободу Шевченко розуміє як *свободу* – волю, тобто як жагуче прагнення позбутися неволі й егоцентричне право робити будь-що.

Перелічене – фактично окреслене коло питань, на які Шевченко не міг відповісти. На них намагається дати відповідь сучасна українська еліта, повторюючи досвід коду Шевченка. Наявне в українській мові національно-українське сутне постійно доводить свою окремішність від оточуючого Шевченка імперського соціуму, а у свідомості сучасного українця ця окремішність підсилює бажання вичавити з себе кріпака (за Чеховим) по краплині, зміцнити свій народ та зробити з нього громадянське суспільство. Народ т.зв. Малоросії, його культура в особі Т. Шевченка, формуючи свій міф (майбутньої і щасливої України), вступили у коло індивідів, де мікросвіт став всезагальним макросвітом, а історія авторського життя – прикладом боротьби у справі моделювання нової історії. Так, О. Забужко пише: «... у цілому тому контексті, здійснена Шевченком «українізація» християнського міфу... (в його шевченковій інтерпретації), виконувала функцію вельми близьку до реформаційної ... » [1, с. 28]. З історії філософії відомо, що міф є першою формою світогляду, у якому закарбовані розповіді про першопредків, переповідання про богів та початкові події світу. Найпершою особливістю міфу є його синкретизм, у якому неможливо відокремити натуральне від символічного, реальне від фантастичного, наявне від бажаного. Через те міф сприяє ототоженню думки й реальності. Міфологічній свідомості не властиве дискурсивне мислення. Слово у ній володіло особливою силою, в якій розкривалася сутність історії. Власне таке міфологічне мислення надавало поетичній творчості Шевченка характер цілісного універсалізму, відмінного від творчості інших українських поетів і письменників, та дало підставу сучасникам різнотлумачити.

У модерному (радше архаїчному) розумінні Шевченко – реформатор і пророк. На нашу думку, тенденцією до переростання Малоросії в Україну у Шевченка є те, що єдино залишилося українського в імперії – село, де збереглися національні українські традиції, українська мова та культура). Шевченко пророкував Україні світле і квітуче майбутнє. Деякі пророцтва Шевченка здійснилися, деякі ні. Намагаючись відповісти на питання, що і чим є для нього майбутня Україна, Шевченко, перш ніж конструювати її майбутнє, хоче з'ясувати: що і чим для нього є Малоросія. Найпершим і найголовнішим аспектом у цьому розумінні є констатація факту залежності Малоросії від Російської імперії, другим – кріпацтво і гніт народу. Коли ступінь самоорганізації селян як народу встановлено, можна розпочинати пошук засобів побудови нової держави. У справі пошуку засобів визволення Малоросії з кріпацтва Шевченко й вбачає своє призначення як поет. Майбутня країна мислиться ним як стан боротьби за країну-хату, за країну село, у якому панує встановлений пращурами руського народу порядок: народу землероба, воїна, співака (цивілізаційних творів у Шевченка майже немає). Він мріє «всім нам в купі бути на землі». У посланні «Марку Вовчку» на пам'ять 24 січня 1859 року (Марії Олександрівні Вілінській-Маркович), Шевченко писав із надією, що врешті-решт Малоросія стане Україною, буде вільною: «Моя ти зоренько святая! / Моя ти сило молодая! / Світи на мене, і огрій, / І оживи моє побите / Убоге серце, неукрите, / Голоднее. І оживу, / І думу вольную на волю / Из домовини воззову. / І думу вольную... О доле! / Пророче наш! Моя ти доне! / Твоею думу назову».

Надію на звільнення Малоросії із кріпацтва Шевченко називає Божою. Він кликає свій нужденний і гноблений народ до довгого терпіння, і пророкує всім, хто йому перешкоджає, відплату за зло. Відбудеться це тоді, коли «пустиню опанують веселії села» [5, с. 276]. Веселіє у багатьох народів було способом релаксації: відновлення фізичних і психічних сил людини. На Русі після прийняття християнства ця традиція була підсилена і набула сакраментального значення – свята Бога виноробства Діоніса. З'явився термін церковне вино, вином стали причащати у храмах. Аполлон і Діоніс у греків були образами, які уособлювали два протилежні начала людського існування і створювали те, що називається гармонією. Аналізу Аполлонійського й Діонісійського початків у культурі присвятили свої праці Ф. Шеллінг, В. Вересаєв, М. Бердяєв, Ф. Ніцше та інші філософи.

Людина веселиться, отже, щаслива, перебуває на своєму місті, виконує свій обов'язок перед державою, собою і Богом. Це генетичне право – право «гречкосія» жити так, як він, «гречкосій», хоче. У цьому розумінні Шевченко може сказати про свій народ більше, ніж про це говорить сам «гречкосій». Російській літературний критик Аполлон Григор'єв писав, що «...у Шевченка сяє та гола краса поезії народної, якої у Пушкіна і у Міцкевича лише іскорки блищать. Натура Шевченка світліша, простіша і щиріша від натури Гоголя, великого поета України ... Шевченко – останній кобзар і перший великий поет нової великої літератури» [3, с. 200]. Проте й є інші думки. Наприклад, М. Чалий критикує Т. Шевченка за невпорядковане життя як міщанина – з вечірніми відвідуваннями ресторанів в одязі з претензією на оригінальність, з натяками на власну причетність до окремої касты художників – богеми [там само, с. 36]. Ось чому Шевченко – кріпак і пан в одній особі. Чи не тому протягом свого життя колишній кріпак Шевченко намагався стати паном. А Шевченко-пан бо-

ровся із своїм кріпацьким минулим. Цим, на нашу думку, можна пояснити народну Любов до нього сьогодні.

Українці вірять Шевченкові ще й тому, що в цій вірі самостверджуються. Шевченко для кожної людини як Надія, яка дозволяє забути своє минуле. Крім прагнення позбутися духу кріпацтва, Шевченко як виходець з народу вчив ляяти пана і святкувати з ним водночас. На жаль, Шевченкові не вдалося сповна відмовитися від старих звичаїв і перепрограмувати себе на нові поведінкові та мисленнєві моделі. Попри це, Шевченко сформував вектор онтологічної гносеології, що поєднує суб'єкт пізнання і дійсність.

Особиста доля поета стала прикладом не тільки самовдосконалення, а й моделювання поведінки для багатьох його послідовників. За велику кількість пропусків Шевченко закінчив академію як вільний художник, без права розподілу на роботу. Проте своєю творчістю він сказав значно більше, ніж звичайний художник. Поет Шевченко – більше ніж поет. Він трибун, художник, письменник, генератор ідеї, він стає зрозумілим кожному, хто хоче зробити себе у житті. Він є символом Віри і Надії у Щастя і Добро.

Які ще особливості творчості Шевченка? На нашу думку, це егоцентризм (сам поет називав це впертістю) та націоналізм (за Шевченком, це природне право народу жити вільно на своїй землі так, як він хоче, та ще й у той спосіб, у який він хоче). Без сумніву, Шевченко є і філософом, і поетом, і реформатором для народу, який постає, який намагається ідентифікувати себе в минулому. У цьому його світове значення.

Сьогодні недалекоглядні політики (від влади й опозиції) далі розпинають Україну, ділять її навпіл. Сподіваюся, що ми, українці, будемо мудріші за них і не піддамося на провокації і не поглибимо протистояння. Україна – наша мати, наша земля. Вона залишається із своїми проблемами віч-на-віч, вона є такою, якою вона є, а не якоюсь уявною... Нам не треба вдовольнятися прагненням до збагачення (матеріальне, тимчасове), а треба пам'ятати й про душу (духовне, вічне). Правильний, осмислений вибір повинен акумулювати надзвичайно великих, титанічних зусиль цілої країни – від Сходу до Заходу, від Півдня до Півночі! У цьому контексті варто взяти до уваги ідею солідаризму (поєднання цінностей), про яку неодноразово говорив Шевченко, коли вимагав: «Не дуріте самі себе, / Учіться, читайте, / І чужому научайтесь, / Й свого не цурайтесь» [5, с. 183].

У контексті сучасної посттоталітарної спроби українського народу позбутися залежності від свого минулого, творчість Шевченка виявилася чи не найактуальнішою для свого часу, вона є актом самопізнання та самоусвідомлення того образу, на який Шевченко запрограмував Україну на довгі роки. Ще б пак, адже Шевченко художник, письменник і поет, а не вимогливий науковець, і він не зобов'язаний говорити сувору наукову істину, його перевага – в художньому образі, який він несе читачеві, і який, у свою чергу, можна тлумачити по-різному, не відповідаючи за це. Ось чому Шевченка не можна ідеалізувати і тим більше канонізувати. Шевченко давно виконав свою місію, коли про Україну свою оповів, а завдання сучасників – правильно скористатися його спадщиною. Хтозна, можливо, саме Шевченків «хатянин» вийшов сьогодні на трибуну і проголосив словами молодого Павла Тичини: «*На майдані коло церкви / революція іде. / – Хай чабан! – усі гукнули, – / за отамана буде. / Прощайте, ждiте волi, – / гей, на коні, всі у путь! / Закипіло, зашуміло – / тільки прапори цвітуть...*». Слова із відомої кожному школяреві читанки змушують нас

замислитися над тим, хто відповідатиме за наслідки закликів до революції. На нашу скромну думку, питання соціального, економічного і політичного розвитку держави повинні стати результатом кропіткої праці науковців, економістів, політологів, державних діячів та небайдужих до долі своєї країни громадян, а не пориву ейфорії чи демагогії. Держава, як і людина, розвивається на тому ґрунті соціальних надбань та вмінь, який вона у процесі свого існування здобула, а не на тому ґрунті, якого немає, який, можливо, прагне мати. Але на все свій час...

Якщо правильно зрозуміти великого грузинського філософа М. Мамардашвілі, то можна ствердити: краще поганий мир, ніж добра війна. Сьогодні, в час геополітичного переформатування й перерозподілу світових фінансів та ресурсів, у час новітньої олігархії, під час нібито процесу формування політичної української нації та під виглядом кристалізації національної української ідеї (національна символіка) – з одного боку, та тотального визискування й ожебрачення українців (заробки за бугром, еміграція) – з іншого, фактично йде ліквідація України та українців під призвою перевірки нації на її політичну мудрість.

Шкода, що Т. Шевченко помер так давно, ще у 1861 р. Шкода, що його генетичний код – не універсальний, не на всі випадки життя... Але приємно усвідомити, що Шевченко помер після відміни кріпацтва і в надії, що українці стануть вільними. Шевченків духовний код, як неоціненний скарб, залишився нам у спадок, тому всі ми, український народ, маємо вміло використати його у справі побудови свого майбутнього.

REFERENCES

1. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. 3-є вид. – К.: Факт, 2006. – 148 с. – (Сер. «Висока полиця»).
2. Горський В.С. Історія Української філософії. Курс лекцій. – К.: Наук. Думка, 1997. – 285 с.
3. Горбач Н.Я. Життя та творчість Тараса Шевченка. – Львів: Каменяр, 2005. – 303 с.
4. Гайдеггер Мартін. Дорогою до мови / Переклав з нім. Володимир Кам'янець. – Львів: Літопис, 2007. – 232 с.
5. Шевченко Т.Г. Кобзар / Ред.-упоряд. М.І. Преварська. – К.: Велес, 2009. – 304 с.: іл.
6. Новий Український тлумачний словник. Близько 20000 слів і словосполучень [Текст] / Н.Д. Кусайкіна, Ю.С. Цибульник; за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2008. – 608 с.

THE PHILOSOPHICAL MEANING OF TARAS SHEVCHENKO'S POETRY IN MASS MEDIA OF MODERN UKRAINIAN INFORMATIVE SPACE

Mykola Sergejev

*Ivan Franko National University of Lviv,
Generala Chuprynky Str., 49, 79044, Lviv, Ukraine
e-mail: mvserg@i.ua*

It is known that the modern Shevchenko study in the world has a huge amount of research. This intelligence is only a modest and discursive contribution to understanding the creative work of Kobzar. On the basis of M. Heidegger's methodology, the research carried out a philosophical analysis of the process of nationalization of the Ukrainian informational space on the example of some works by T. Shevchenko.

History has proven that there is nothing more valuable to Ukraine than the concept of intellectual and spiritual state-building. However, some authors do not see anything in this process, except for the "invader's" racism " which limits them to the possibility of constructive dialogue, even on the way of forming the European integration perspective of Ukraine (thus, Ukrainian philosophical thought falls into the procrustic direction of a monistic view of the evaluation and development of those integration processes, continuing in the world, not noticing its development from monism to dialogue). Therefore, the task of Ukrainian science is to develop an optimal way for the present situation of Ukraine, which would include an analysis of not only the historical and cultural past, but would also provide an opportunity to look into the future and envisaged the possibility of creating multi-vector logical and optimistic decisions that make it possible to watch in the future confidently.

In the context of these invective, Ukraine has the prospect of becoming a replacement coin in opposition to Western modernism and eastern conservatism. Such a coercive component may interrupt traditional Ukrainian development and ignore its own innovative ideas throughout their civilizational diversity.

A significant role in this process belongs to Shevchenko's creative heritage. T. Shevchenko in an artistic and figurative form answered the most painful question of Ukrainian state development, which he reflected in the phrase "do not refuse from your own and learn the other".

Shevchenko called for struggle for unity and state subjectivity, national sovereignty and cultural identity. This article is devoted to the definition of the basic perspective on the basis of analysis of the most famous works of the poet in the system of modern Ukrainian state.

Key words: philosophy, speech is speech, information as a component of modern Ukrainian media culture, the process of national state formation and prospects of its development.